

L'EFICÀCIA LITERÀRIA DE SALVADOR DALÍ: LA RETÒRICA PER SER VIST COM UN GENI

Llanceu les campanes al vol! Que el pagès atrafegat redreci un moment la corba anquilosada de la seva anònima esquena, inclinada a terra talment el tronc d'una olivera retorta per la tramuntana, i que reposi la seva galta, solcada per profundes arrugues plenes de terra, en el palmell callós de la seva mà en la noble actitud d'un descans momentani i meditatiu.

Mireu! Acaba de néixer Salvador Dalí! No bufa cap vent, i el cel de maig no presenta cap núvol. La mar mediterrània està immòbil, i a la superfície, llisa com la d'un peix, hi podeu veure brillar l'escama argentina de no més de set o vuit raigs de sol ben comptats. Millor encara! Salvador Dalí no hauria pas desitjat res més.

Un matí com aquest devien desembarcar grecs i fenicis a les badies de Roses i Empúries (...)

Que Salvador Dalí era un geni, un geni de la pintura, no és nou per a ningú i ben poca gent deu atrevir-se a contradir-ho. Davant les seves pintures, disperses a Figueres, Madrid, Nova York, i a punts diversos del món, hom sent admiració envers la categoria artística d'un altempordanès que triomfà a París i que estengué la seva fama a les millors galeries artístiques dels Estats Units. Dalí, ja en vida, aconseguí una fama indiscutible, que ha traspassat el llinar de la seva mort i traspasarà, també, aquest any simbòlic 2004, quan a Figueres commemorem el centenari del seu naixement. «Llanceu les campanes al vol!», escrivia Dalí l'any 1940 a *Vida secreta*, precisament en fer referència al seu natalici. Dalí, efectivament, era un geni: les seves pintures ho palesen, perquè sap reproduir-hi un món interior —el món dels somnis— i la seva visió particular sobre les coses. Dalí, efectivament, era un geni; un geni convençut que, per ser geni, havia de ser considerat com a tal tant per la crítica més reputada com per la gent dels carrers i les places, la que va a comprar i la que passeja per les Rambles. Les seves actuacions públiques, de fet, havien d'anar a la força orientades a aquest objectiu, el de fer veure o creure a la gent la seva genialitat. Dalí, efectivament, devia saber que, per ser geni, se t'ha de considerar geni, perquè no s'és res si no se t'hi considera.

En un moment de la seva vida, quan comptava 36 o 37 anys, Salvador Dalí havia ja exposat al Salón de Artistas Ibéricos i a les Galeries Dalmau, on s'havia mostrat com a cubista i com a Neoclàssic; havia triomfat a París i als Estats Units, sobretot després d'una seva sortida de to —era l'any 1939— a la galeria Bonwit-Teller i després que li encarreguessin el disseny d'un pavelló per a l'Exposició Internacional de Nova York. Era aleshores, quan se l'estava mitificant, que calia deixar actuar la literatura: en un llibre de memòries precocíssim Dalí hi explicaria, falsejada, la seva biografia i les causes, les influències, de la seva obra; i els biògrafs, crítics i estudiosos posteriors es nodririen de tot, de la fama popular, de les pintures que transmetien *per se* la seva genialitat i, és clar, de la literatura memorialística escrita pel mateix Dalí, que el situava al centre de tot i diferent de tothom, una literatura memorialística en què el “jo” s'autoatorgava la capacitat de canviar la societat parisenca i també la de Nova York i se situava a la mateixa esfera divina on havia quedat Rafael Sanzio durant el Renaixement. Les pàgines d'aquesta *Vida secreta*, haurien de passar a la història de la literatura universal com entre les més reeixides dins el gènere literari memorialístic?

La resposta no és senzilla, si n'hi ha; les pàgines de *Vida secreta*, en tot cas, no poden passar a la història de la literatura catalana, perquè el pintor altempordanès, de fama ja internacional, les escriví en francès. Quan llegim, doncs, el relat més interessant del primer volum de l'*Obra completa*, dedicat als textos autobiogràfics, hem de ser conscients que Dalí redactava el text *princeps* en francès, que Gala en feia una correcció i que aleshores era enviat a Haakon Chevalier, que el traduí sencer a l'anglès: *The secret life of Salvador Dali* (1942). Així doncs, allò que avui coneixem com a *Vida secreta* és en realitat una traducció catalana de 1981, duta a terme per Bartomeu Bardagí. El text més interessant de Dalí, per consegüent, pertany *stricto sensu* a la literatura francesa. Però a fe que és un text eficaç, com provarem de mostrar.

EN CATALÀ, *UN DIARI: 1919-1920*

En català, això sí, Salvador Dalí va escriure un dietari de joventut, quan tenia uns setze anys. A aquest primer volum de l'*Obra completa* el dietari dalinià, que restà manuscrit —només en fou publicada una part l'any 1942—, hi ha estat publicat amb el mateix títol amb què sortí a la llum l'any 1994, és a dir, pòstumament: *Un diari: 1919-1920*. Es tracta d'un diari de joventut i és en essència l'única obra d'aquest volum primer que pertany a la literatura catalana. Dalí va escriure-la amb un català fonètic, que prescindia de les normes ortogràfiques i morfològiques fabrianes que ja estaven en voga. Era un Dalí jove, el Dalí que aspirava a ser pintor i que mirava la naturalesa amb els ulls descriptius dels simbolistes, que es referia als seus amics de l'Institut Ramon Muntaner (hi surten abundantment Jaume Miravittles, Joan Subias i Ramon Reig, a més d'algunes noies que els agradaven), que opinava ensems sobre minúcies casolanes i estudiantils —el seu dia a dia, doncs— i sobre esdeveniments polítics d'abast mundial, davant dels quals, potser perquè era adolescent, es decanta per la revolució exaltada i per l'anarquia. No són poques les referències que fa al comunisme. Dalí, que estava escrivint un *Diari*, iniciava cada nova jornada amb una referència al temps que feia, i seguia, breument o amb més profusió —els diaris adolescents depenen del temps i de les ganes d'escriure de cada dia—, relatant allò que havia vist a la Rambla o davant del campanar de Sant Pere, explicant què li havien dit el seu pare o la seva mare i deixant per escrit algun comentari sobre els seus professors d'aleshores, el senyor Vergés, el senyor Pérez o el senyor Vives, entre d'altres. Amb els seus setze anys, amb la seva literatura cànvida però deliciosa, Dalí no se situa encara com a objecte en el centre del seu relat, sinó que és un subjecte, uns ulls, que observen el seu voltant i el descriuen. Era, el seu, un diari amb ambició literària, però amb l'ambició literària d'aquell qui escriu no pensant que les seves pàgines arribin a veure la impremta:

Dissabte 17 d'abril [de 1920]

A l'hora en què retruny de galliner en galliner el cant dels galls, quan encara és de nit, m'han cridat. Avui anem a Empúries amb el senyor Vives, i a tres quarts de cinc tenim de trobar-nos amb tots [sic] nostres companys a la Rambla... Jo sóc al llit, fa estona que som despert, a la cambra de mos pares sento enraonar.

No sé si cridar-te, està molt núvol i els carrers estan humits. Que plou?, crido jo. No, però poc se'n falta. Ma mare entra, em besa, que et vols llevar? Estic pocs moments indecís i decideixo llevar-me; i així ho faig, ben de pressa, i surto al carrer. Plovisqueja i fa un aire humit, tot està desert, i mos passos retronen sinistrament damunt mon cap. El cel és gris... ni un estel brilla... i una pluja fina cau...

I vaig amunt i avall de la Rambla i no ve ningú. De tant en tant, miro el cel, que comença a il·luminar-se. Es fa de dia. I les cinc toquen lentament del campanar.

Aquest *Diari*, però, de 1919 i 1920 no sempre és tan càndid i d'ulls tan encisadissos, sinó que, com hem dit, s'hi vessen impressions polítiques i, més important encara, algunes intimitats de Salvador Dalí que acabarien condicionant la seva obra pictòrica posterior, com ara el tema de la sexualitat i de les referències, velades o no, a la masturbació:

Dissabte, 17 de gener [de 1920]

El dia més estupendo que ahir.

El vellet catedràtic, el senyor Pérez, m'ha preguntat sobre el feudalisme. A la tarda he lluitat entre els apetits i la voluntat. Aquests han guanyat, deixant-me abatut i trist. Un ferm propòsit s'ha desenvolupat en el meu esperit.

El lock-out igual. Tot igual.

Al vespre, tot llegint cròniques d'art, m'he adormit.

Ha fet un dia com tots, esplendorós. En Koltxak ha caigut presoner dels bolxevics. A Barcelona tot igual. Si demà fa bo, anirem a Llançà a passar el dia vora la mar.

El dietari de joventut de Dalí és interessant precisament per això, perquè mostra com escriu un jovenet molt cultivat que apunta ja ben alt: es distancia de la resta dels seus companys, opina sobre art i sobre actualitat política i mostra ja aquelles petites obsessions que, amb el temps, esdevindran famoses de tan recurrents com són dins la seva obra.

DALÍ, CENTRE DEL RELAT

La gran diferència entre el *Diari* de 1919 i 1920 i l'obra literària mestra de Salvador Dalí, la *Vida secreta*, rau precisament en la planificació, en la premeditació, de qui sap que la seva obra serà llegida per aquells que el donaran a conèixer: Dalí se situa en el centre del relat, no pas com a subjecte observador sinó com a objecte observat. És aquest el gran mèrit de la *Vida secreta* que Dalí va escriure essent ja reconegut: explicar, falsejant-ho, quin és l'origen del geni donant d'antuvi per suposat que ell és un geni; i explicar-ho no des del punt de vista de qui narra un esdeveniment sinó des d'uns ulls externs, els ulls del voltant, que veuen una cosa —una persona, en aquest cas— digna de ser admirada. Digna de ser admirada i ben diferent de la resta de les persones. En la traducció que en féu Bartomeu Bardagí (1981), ens diu Salvador Dalí (1942):

Tenia vint-i-dos anys. Estudiava a l'Escola de Belles Arts de Madrid. El desig de fer constantment, sistemàticament, i a qualsevol preu, exactament el contrari del que feien tots els altres, m'empenyia a unes extravagàncies que aviat es feren notòries en els cercles artístics. A la classe de pintura ens feien pintar una estàtua gòtica de la Mare de Déu directament del model. Abans d'anar-se'n, el professor havia insistit reiteradament que havíem de pintar exactament el que «vèiem».

Immediatament, en un frenesí vertiginós de mistificació, em vaig posar a pintar furtivament, amb el detall més minuciós, una balança que vaig copiar d'un catàleg. I van creure que m'havia tornat boig. A final de setmana vingué el professor a corregir i comentar el progrés de la nostra feina. Es deturà, silenciós, fred, davant la pintura de la meva balança, mentre tots els estudiants s'agrupaven al voltant nostre.

—Potser vostè hi veurà una Mare de Déu, com tots els altres —vaig aventurar amb veu tímida, no exempta de fermesa—; però jo hi veig una balança.

A la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, on aprengué des de 1922 fins a 1926 —amb excepció d'un període dels anys 1923-1924, ja que en fou expulsat—, Salvador Dalí se sentia diferent, allunyat dels estàndards, i pretén mostrar-ho al lector, que, publicada l'obra, no dubtaria de la seva genialitat. La construcció del geni passava per ser diferent de tothom, passava per tenir més agudes cadascuna de les interioritats i de les percepcions sensorials:

La meva adolescència es distingí per un enfortiment conscient de tots els mites, totes les manies, tots els meus defectes, tots els dons, els trets genials i de caràcter esbossats en la meva primera infància.

No desitjava de cap manera corregir-me, no desitjava pas canviar; em dominava cada vegada més el desig d'imposar i exaltar la meva manera de ser per tots els mitjans.

En lloc de continuar fruit de l'aigua estancada del meu narcisisme primitiu, la vaig canalitzar; la creixent, violenta afirmació de la meva personalitat aviat se sublimà en un nou contingut social d'acció, el qual, ateses les tendències heterogènies, ben caracteritzades, del meu esperit, no podia deixar d'ésser antisocial i anarquista.

L'Infant-Rei esdevingué un anarquista. Anava contra tot, per sistema i per principi. En la meva infància sempre vaig fer coses «diferents dels altres», però gairebé sense ni adonar-me'n. Ara, havent comprès a l'últim el costat excepcional i fenomenal de la meva trama de conducta, «ho vaig fer expressament». N'hi havia prou, només, que algú digués «negre» perquè jo contestés «blanc». N'hi havia prou, només, que algú saludés respectuosament per a fer-me escopir. La meva necessitat constant i ferotge de sentir-me «diferent» em feia plorar de ràbia si una coincidència encara fortuïta

em posava en la mateixa categoria amb els altres. Abans que res i a qualsevol preu: jo —jo sol! Jo sol! Jo sol!

Que Salvador Dalí era un geni? No ho dubtem pas; però, a l'hora de redactar la *Vida secreta*, era plenament conscient que havia de fer-ho veure a la gent, la immediatament futura i la posterior, la que el faria *non omnis mortuus*. Era el moment de deixar actuar la literatura.

Les més de quatre-centes pàgines de la *Vida secreta* van ser escrites entre els anys 1940 i 1941, quan l'altempordanès comptava 36 anys. Dalí, que vivia aleshores als Estats Units, va explicar-hi, deformant-ho *pro domo* i amb prou distància temporal, el seu naixement, família i educació; la seva estada a la Residencia de Estudiantes; els seus èxits en les exposicions de Barcelona, Madrid, París i els Estats Units; les seves relacions amb Picasso, Miró i els surrealistes francesos; les seves conferències on «una multitud insòlita s'havia aplegat per escoltar-me»; les seves relacions amb Luis Buñuel i els preparatius i l'èxit de la pel·lícula *Le chien andalou* (1929), que «produí l'efecte que jo desitjava i es va clavar com un punyal en el cor de París, com jo havia previst. El nostre film va destruir en una sola tarda deu anys de pseudointel·lectual avantguardisme de postguerra». Vet ací, també, un altre dels trets que fan de la *Vida secreta* una de les grans obres de la literatura memorialística universal: el d'aconseguir que el lector convingui a acceptar que el “jo” narratiu marca un abans i un després en els llocs per on ha passat:

Així, doncs, vaig veure com París es transformava davant els meus ulls obeint a l'ordre donada per mi a la meua arribada. Però la meua pròpia influència sempre s'ha allunyat de mi talment, que m'ha estat impossible de convèncer ningú que aquella influència provenia de mi. Era un fenomen similar al que vaig experimentar a la meua segona arribada a Nova York, en veure que els aparadors de la gran majoria de les botigues de la ciutat sofrien visiblement la influència surrealista i alhora, decididament, la meua influència personal. Però el drama constant de la meua influència rau en el fet que, un cop llançada, se m'escapa de les mans i ja no la puc encarrilar ni aprofitar-me'n.

Em vaig trobar en un París que jo sentia que començava a ésser dominat per la meua invisible influència. Quan algú que fins aleshores havia estat molt modern parlava desdenyosament de l'arquitectura funcional, jo sabia que tot això procedia de mi. Si algú deia, pel que fos: «Em temo que semblarà modern», això procedia de mi. La gent no podia determinar-se a seguir-me, però jo havia fet que perdessin les seves conviccions! I els artistes moderns tenien prou raons per a odiar-me.

A banda de saber-se situar com centre i causa d'allò que s'esdevé, la *Vida secreta* té també el ferm propòsit de mostrar la creació de la part interior del geni, com va anar-se creant la part més oculta de qui ha esdevingut genial; la part més oculta, certament, que només es descobreix retrocedint en el temps i analitzant des de dins el si del personatge. Dalí, és clar, torna a fer-nos partícips d'un passat *mutatis mutandis*, d'un passat i d'uns records seleccionats i alterats per mostrar allò que pretén mostrar. En aquest punt sembla evident i es fa explícit que hi juguen un paper fonamental les seves lectures i el bagatge cultural que ja aleshores l'acompanyava, des de Sigmund Freud, a qui va conèixer personalment, fins a Stendhal, Goethe, Beethoven, Eugeni d'Ors, el comte de Lautréamont i les pintures de Rafael i Vermeer, entre molts altres. El desplegament retòric és digne de ser tingut en gran consideració, per la seva efectivitat provada: el *jo* com a agent de moltes frases, els clítics *em* i *me* pertot arreu i l'abundància de pronoms possessius que col·loquen el personatge al centre de tot i l'eleven per sobre de tothom. El resultat de l'escriptura daliniana és el d'un text ben poques vegades descriptiu i amb ben pocs detalls que pretenguin embellir una imatge, sinó que es tracta més aviat d'un escrit curull d'adjectius valoratius o, més encara, introspectius, que intenten reflectir una profunditat de dins de l'individu. La lectura de *Vida secreta*, doncs, no és amena, ni molt menys, perquè no és això el que pretén; sinó que exigeix una gran atenció en la lectura, una lectura crítica, una lectura capaç de discernir si allò que ens diu és el que vol dir o si hem d'entendre-ho amb ironia.

Ja l'any 1942, només de sortir de les premses, *The secret life of Salvador Dali* va tenir un èxit aclaparador, de manera que l'autor aconseguí de tot en tot allò que es proposava: marcar el seu futur vital i ser llegit *post mortem*, per tal que també l'esdevenidor el veiés com ell volia ser vist.

MILLOR ESCRIPTOR QUE PINTOR?

Una obra autobiogràfica posterior, el *Diari d'un geni*, escrita entre 1952 i 1964, dona la impressió de ser molt més precipitada i impensada que la *Vida secreta*, per molt que s'hi fixi a manera de dietari aquest període, el comprès entre el maig de 1952 i el setembre de 1964. Com la *Vida secreta*, el *Diari d'un geni* va ser escrit en francès, i es publicà al mateix 1964 sota el títol *Journal d'un génie*. En certa manera, Dalí hi feia allò que havia fet al *Diari: 1919-1920*, anotar la quotidianitat, i el que havia fet a la *Vida secreta*, mirar-se a si mateix des de lluny i amb prou distància. No devia escriure-la, però, gens sistemàticament, i l'obra no és, ni molt menys, tan ben premeditada com la seva *Vida secreta*. Dalí, gràcies a la seva obra pictòrica, gràcies a les seves actuacions públiques i gràcies a l'efectivitat retòrica de la *Vida secreta*, havia aconseguit ser considerat un geni, de manera que al *Journal d'un génie* ja partia de l'altar d'aquest privilegi:

D'ençà de la Revolució Francesa s'ha anat refermant la viciosa i cretinitzant inclinació de fer creure tothom que els genis (deixant ara de banda la seva obra) són éssers humans més o menys semblants en tot a la resta de mortals. No hi ha res més fals. I, si això és fals per a mi, que sóc el geni de més àmplia espiritualitat de la nostra època, l'autèntic geni dels temps moderns, encara és més fals per a aquells genis que van assolir el cim del Renaixement, com Rafael, un geni gairebé diví.

La *Vida secreta* de Salvador Dalí havia situat l'artista a l'esfera de la genialitat, i és d'ací d'on parteix el *Diari d'un geni*. La *Vida secreta*, de fet, mereix ser considerada la millor de les seves obres en tant que literatura, per molt que l'altempordanès escrivís assajos, narrativa, teatre, poesia i guions cinematogràfics, perquè ens trobem davant d'un llibre de memòries on l'autor aconsegueix desplegar els millors recursos retòrics de què disposa la literatura, amb un ornament ben escaient, que no rodola cap al vici de l'excés ni cap al vici del defecte; amb un ornament ben escaient per situar el personatge en l'esfera de la genialitat.

Al llarg de la seva vida Salvador Dalí va afirmar diverses vegades que es considerava millor escriptor que pintor. Tenia raó, l'artista altempordanès? Era millor escriptor que pintor o la seva pintura excel·lia per sobre del que escrivia? Què hem de pensar-ne, avui, de les dues maneres amb què s'expressava? Per respondre-ho, podríem recórrer a una altra pregunta: és millor el meló o és millor la síndria? «Als qui els agrada el meló, els agrada el meló», respondríem; «i als qui els agrada la síndria, és la síndria el que més els agrada». Si un és amant de l'art —de l'art del segle XX, de les avantguardes artístiques—, afirmarà amb rotunditat que Dalí era millor pintor que escriptor; si qui opina, en canvi, és un lletraferit o un amant del subgènere autobiogràfic, defensarà amb dents i ungles que era millor escriptor. I el temps donarà la raó a la primera de les opinions quan els més forts siguin els crítics de pintura; i, en canvi, abonarà la segona quan la puixança correspongui als experts en l'art de l'oratória. Dalí, un geni de la pintura i també de l'escriptura.

DANIEL FERRER